

Lada Badurina

Od sintakse prema suprasintaksi i dalje

Tradicionalna gramatika ili: Zašto tekst nije imao sreće s gramatikom (i gramatika s tekstom)

Ako se bolje zamislimo i načas zanemarimo iskustva stjecana na (školskim) gramatikama (hrvatskoga ili kojega drugog jezika), po svoj bi nas prilici morala čuditi posvemašnja nezainteresiranost (tradicionalne¹) gramatike za *tekst*. Za tekst bismo naime mogli reći da je *način funkcioniranja jezika*; tekstove svakodnevno *proizvodimo* i/ili *konzumiramo*, posredstvom tekstova suočavamo se s jezikom (i materinskim i stranim) ili, drugim riječima, *nema jezika bez teksta ni teksta bez jezika* (Halliday 2004: 3). Sasvim logično i očekivano pitanje koje nam se ovdje nameće – *zašto onda gramatika nije gramatika teksta?* – ne želimo shvatiti tek kao retoričko, pa krećemo u potragu za odgovorima!

Za njima pak neće trebati dugo tragati! Nalazimo dva uzroka takvoj situaciji, a kako su oni teško dokraja odvojivi, mogli bismo ih sagledati i kao jedinstven, ali kompleksan splet okolnosti.

Prvi ćemo razlog pronaći u samome *tekstu* – ne samo u njegovoj složenoj strukturi nego, još i više, u njegovoj slojevitoj naravi. S jedne strane gramatika se, koja teži uspostavljanju gramatičkih modela, suočava sa zahtjevnim (i ne dokraja) rješivim zadatkom opisa (ili, možda, i propisa?) strukture teksta, a s druge se strane – čak ako u toj nakani u nekoj mjeri i uspije – nalazi pred još kompliciranijim pitanjem: *po čemu je, uopće, takva (složena) struktura tekst, i što je zapravo tekst?* (Uzgred – najavimo – u činjenici da su jezične strukture što su veće i kompleksnije i gramatici teže savladive nalazimo *opravdanja* i za neke manjkavosti *tradicionalne*, rečenične sintakse, o kojima će više riječi biti u nastavku.)

1 Svjesni činjenice da se takva kvalifikacija gramatike može činiti nedovoljno preciznom, smatramo nužnim jasnije odrediti kako ovdje shvaćamo pojam tradicionalnosti u jezikoslovlju. Premda se nerijetko tradicionalnom gramatikom smatra *predlingvističko* izučavanje jezika, a posebno europske školske gramatike 18. i 19. stoljeća (Crystal 1992: 160 – natuknica *grammar*; Crystal 1997: 88), dakle predstrukturalistički pravci i škole (Matthews 2007: 412 – natuknica *traditional grammar*), s obzirom na to da se *tradicionalnost* u pravilu određuje u odnosu spram modernoga, novoga, suvremenoga, pa i avangardnoga, uzimamo si za pravo da tradicionalnima ovdje smatramo sve pristupe proučavanju jezika koji su prethodili (strukturalističkoj) suprasintaksi te naročito kasnijim teorijskim pravcima koji u obzir uzimaju – ili u središte istraživačkih interesa postavljaju – nadrečenično jedinstvo i/ili tekst.

Drugo, ne manje važnom smatramo činjenicu da suvremene gramatičke opise/propise baštinimo od strukturalizma u jezikoslovlju. Nastojeći dokazati *status* lingvistike kao egzaktne znanosti – i to na način na koji su egzaktne prirodne znanosti – strukturalisti su bili nedvosmisleni: jezik (*langue*), ne i govor (*parole*), pravi je predmet lingvističkih proučavanja. U takvoj je konstelaciji *tekst* – kao nepobitna potvrda komunikacijske (razgovorne) biti jezika – jednostavno morao loše proći! Gramatički su opisi/propisi završavali s razinom *rečenice* (tj. s rečeničnom sintaksom) – i to rečenice kao apstraktne, *jezične* jedinice.²

Sužena perspektiva: rečenica u gramatici

No, istini za volju, ni sama *rečenica* nije puno bolje prošla u tradicionalnoj (strukturalističkoj) gramatici. Opterećeni *utegom* spomenutog postulata da je samo *jezik* – a ne i njegova realizacija, *govor* – dostojan predmet bavljenja *ozbiljnih* znanstvenika, gramatičari strukturalisti po svoj su prilici osjećali nelagodu suočeni već i s rečenicom (tj. rečeničnom struktururom). Utoliko su oni morali zanemarivati činjenicu da je rečenica kao takva posljedica nečijega svjesna odabira određenih jezičnih jedinica, i to u konkretnoj (razgovornoj/komunikacijskoj) situaciji (u skladu sa strukturalističkim razmišljanjima: jedinice se odabiru s paradigmatičke osi ili *osi selekcije* i slažu na sintagmatsku os ili *os kombinacije*) te su o rečenici nastavili razmišljati isključivo kao o apstraktnoj, *jezičnoj* jedinici. Takva je rečenica nužno izuzeta iz konteksta, znači i iz komunikacije. Time je – podsjetimo – grubo zanemarena komunikacijska bit jezika!

Iz takva su stanja stvari proizišle i manjkavosti tradicionalne, *rečenične* sintakse. Nabrojimo ih taksativno!

U uobičajenim sintaktičkim analizama rečeničnih ustrojstava nerijetko se pojavljuje *gramatički višak* za koji rečenična sintaksa tek bespomoćno utvrđuje da ne pripada rečeničnome ustrojstvu (tzv. nekonstitutivni dijelovi rečenice), i ne pokušavajući pritom reći kojoj se strukturi takvi *nerazvrstani* dijelovi priključuju te – napose – koja je njihova funkcija u jezičnoj komunikaciji.

Problem redosljeda sintaktičkih jedinica (tzv. reda riječi) – neobilježena i obilježena – ostaje nerazjašnjen (štoviše, i *nerazjašnjiv*) s rečenične razine, odnosno u unutarrečeničnom okružju jer taj će redosljed biti uvjetovan tekstualnom i kontekstualnom uključenošću rečenice.

Pitanje rečenice – njezina početka i kraja – rečenična sintaksa može riješiti samo formalno – signalima rečenične granice: *jednim* velikim početnim slovom i *jednim* interpunkcijskim znakom za njezin kraj (točkom, uskličnikom ili upitnikom, eventualno kakvom kombinacijom uskličnika i

² Napokon ne valja zanemariti ni činjenicu da su predstrukturalistički – mladogramatičarski – jezični opisi sasvim zapostavljali čak i rečeničnu sintaksu. Utoliko se, što se tiče proučavanja većih jezičnih struktura, ni dvadesetostoljetna strukturalistička gramatika nije imala u što ugledati i/ili na što referirati.

upitnika). Problematičnost (nedostatnost) tog kriterija naročito do izražaja dolazi u složenim rečeničnim strukturama, npr.:

A *Rekao je da će navratiti, ali nije se ni javio.*

B *Rekao je da će nazvati. Međutim/Ali nije se ni javio.*

U navedenim će se naime primjerima za strukturu **A** utvrditi da sadržava jednu rečenicu, a struktura **B** dvije. Ako se međutim na rečenične granice motri kao na mjesta manjih ovisnosti/razrijeđenih veza među jezičnim jedinicama u diskursu (Katičić 1986: 17; Barić i sur. 1995: 393), i konačna se odluka o mjestima prekida u govoru (i pismu), o odmorima prepušta onome koji govori (ili piše). U tom ćemo slučaju u najmanju ruku pristati uz tvrdnju da su strukture **A** i **B** (komunikacijski) istovrijedne,³ ali i uz gledište da se već složena rečenica – i zavisnosložena i nezavisnosložena – može smatrati činjenicom *teksta* (usp. Silić 2006: 191 i d.).

Naposljetku – iako smo od tog argumenta mogli i krenuti – poteškoće su s kojima se suočava rečenična sintaksa već pri određenju temeljnog sintaktičkog pojma – *rečenice*. Na bit problema mogu nas uputiti i same *školske* definicije rečenice (usp. Katičić 1971: 68; Katičić 1986: 16; Barić i sur. 1995: 391–393). Navest ćemo dva primjera. Pristanemo li uz određene rečenice kao *dijela diskursa koji i sam može biti diskurs* (Katičić), najavili smo nužnost sagledavanja rečenice kao dijela većih (jezičnih) jedinica/struktura.⁴ Upravo tu nužnost potvrdit će razvoj *suprasintakse*. S druge strane ni uobičajena *udžbenička* definicija rečenice kao *misli iskazane riječima* nije nimalo bezazlena. Naprotiv! Stavljajući u središte spoznajni (kognitivni) aspekt, moglo bi se reći da je ona na neki način anticipirala suvremene (i) kognitivističke teorije teksta. Riječju, za određenje će svoga središnjeg pojma sintaksa morati učiniti presudan iskorak u područje *izvan* i *iznad* rečeničnoga gramatičkog ustrojstva.

Ukratko podsjećajući na ograničenja sintakse sapete u čvrstim, i neprimjereno krutim, rečeničnim okvirima, najavljujemo novo poglavlje u razvoju (strukturalističkog) jezikoslovlja.

Širenje perspektiva: funkcionalizam u gramatici - pa i dalje

Pod funkcionalizmom u gramatici (i uopće u jezikoslovlju) podrazumijevamo različite pravce, škole i učenja koji su na ovaj ili onaj način (i s razli-

3 Pritom, dakako, rečenični veznici i tekstni konektori imaju istu – konektorsku – funkciju. Odabir veznika/konektora *ali* ili *međutim* može biti rukovođen normativnim preporukama (tipa: rečenicu ne valja započinjati veznikom *ali*), no njihova je pragmatička vrijednost ista. Takav se jezični savjet naročito pokazuje bespredmetnim u govorenom diskursu, kada granice među (su)rečenicama nisu *materijalizirane* velikim početnim slovom i točkom.

4 Istaknimo i ovo: usprkos strukturalističkom zaklinjanju u vjernost jednorazinskim pristupima pri jezičnim opisima/propisima funkcionalnost se jezičnih jedinica – fonema i jezičnih znakova – neupitno potvrđuje tek s obzirom na jedinice višega ranga.

čitim intenzitetima) uvažavali činjenicu da je jezik moćno sredstvo međuljudske komunikacije.⁵ Za potrebe naše teme izdvojiti ćemo *tri* različita teorijsko-metodološka koncepta koja su u različitoj mjeri i na različite načine u obzir uzimala jezičnu komunikaciju i s time u vezi jezične strukture veće od rečenice: **(a)** aktualna sintaksa ili funkcionalna (aktualna) rečenična perspektiva razvijena u okrilju praškoga lingvističkog kruga (tzv. praški funkcionalizam); **(b)** sistemska funkcionalna teorija i funkcionalna gramatika M. A. K. Hallidaya te naposljetku **(c)** gramatika (i lingvistika/teorija) teksta.

(a) Funkcionalna (aktualna) rečenična perspektiva

Šezdesetih i sedamdesetih godina 20. stoljeća teorijom je tzv. *funkcionalne (aktualne) rečenične perspektive* praška škola – nakon de Saussureovih početaka i ženevske škole jedan od istaknutijih strukturalističkih pravaca – napravila važan, *funkcionalni* pomak u dominantno strukturalističkom poimanju jezika.⁶ Doslovce, za novu se teoriju može reći da se iznjedrila iz sintakse (preciznije: iz njezinih ograničenja); riječ je o teoriji koja je u punom smislu riječi *suprasintaktička*. Njezin se *funkcionalistički* aspekt ogleda u činjenici da se u obzir uzimaju i *uporabne* vrijednosti jezika, odnosno težište je na ulozi koju jezik (njegove strukture) ima u komunikaciji. Drugim riječima, razmatra se kako rečenica – točnije: *iskaz* – funkcionira u (pretpostavljenoj) komunikacijskoj situaciji (u prvome redu pisanoj, potencijalno i/ili sekundarno i u govorenoj). Rečenici se stoga pristupa ne kao potencijalnoj, nego, naprotiv, kao ostvarenoj (tj. aktualnoj/aktualiziranoj) veličini (utoliko se praška suprasintaktička teorija naziva i *aktualnom sintaksom*). Takva – *aktualizirana*, u tekst (prije i više negoli u kontekst) uklopljena⁷ – ona postaje *obavijesno raščlanjiva*: naspram sintaktičkome ustrojstvu rečenice kao jezične/gramatičke jedinice *iskaz* ima

5 Dakako, ni sam koncept *funkcionalnosti* i *funkcionalizma* u jezikoslovlju nije stoga jednoznačan. U tom smislu uvjetno bismo mogli govoriti o *vanjskoj funkcionalnosti*, naspram *unutarnjoj funkcionalnosti* jezičnih jedinica i jezičnih znakova kojoj su strukturalisti od samih početaka posvećivali veliku pozornost (naime insistiranje na *funkcionalnosti* jezičnih jedinica u *sustavu*; tako se npr. i fonologija, u strukturalizmu razvijena jezikoslovna disciplina, na samim svojim počecima određuje kao *funkcionalna fonetika*).

6 I ne samo zahvaljujući toj teoriji – osim ranijih zasluga za razvoj *fonologije* (kao *funkcionalne fonetike*) pražanima se pripisuje važna uloga u razvoju *funkcionalne stilistike* – u bitnome su modificirani strukturalistički pogledi na jezik, što je, napokon, školi i priskrbilo pravo na naziv *praški funkcionalizam*.

7 *Kontekstualna* uključenost rečenice/iskaza u funkcionalnoj će rečeničnoj perspektivi uglavnom biti svedena na tekstno (surečenično) okružje (u tom će smislu biti birani i primjeri kojima se to potkrepljuje).

Uzگرد spomenimo: *stupanj* uključivanja izvanjezičnih okolnosti u kojima se tekst (govoreni ili pisani) pojavljuje u lingvističke analize ovisit će o teorijskim konceptima na kojima te analize počivaju.

svoje *obavijesno ustrojstvo* – *obavijesni subjekt* i *obavijesni predikat*, *temu* i *remu* i/ili *dano* i *novo*.⁸

U vezi je s obavijesnim rečeničnim ustrojstvom (*danim* i *novim*) i pojam *komunikacijskoga dinamizma* (engl. *communicative dynamism* – CD). On se odnosi na organizaciju rečenice i njezinih dijelova usmjerenu prenošenju cjelovite obavijesti, pri čemu svi rečenični elementi nemaju istu komunikacijsku vrijednost, odnosno isti stupanj *komunikacijske zasićenosti* ili komunikacijskog dinamizma (usp. npr. Firbas⁹ 1992: 6 i d.; Firbas 2003¹⁰: 9). Ili, drugim riječima, *stupanj komunikacijskoga dinamizma relativna je veličina prema kojoj jezični element koje god razine pridonosi daljnjem razvoju komunikacije* (Firbas 2003: 10; usp. i Firbas 1992: 7–9). Komunikacijski će dinamizam Firbas, očekivano, dovoditi u vezu s kontekstualnom uključenošću rečenice/iskaza: primjerice, prva je rečenica odlomka/teksta kontekstualno neovisna (*context-independent*), ali će upravo ona osigurati *temeljno distribucijsko polje komunikacijskoga dinamizma* (usp. Firbas 1992: 74 i d.).¹¹ Nadalje u vezi će s kontekstualnom (ne)uključenošću biti i obavijesno (tematsko-rematsko) ustrojstvo iskazâ.

Napokon treba reći koju i o ključnom pojmu funkcionalne rečenične perspektive – pojmu *funkcionalnosti*. Firbasovim riječima »*funkcionalni*« *uvijek sugerira postupak što ga čini jezični element bilo koje razine u trenutku kad je izrečen i/ili zapažen* (usp. Firbas 2003: 13; usp. i Firbas 1992: 22); u tome trenutku on ispunjava komunikacijsku svrhu (ili, preciznije, sudjeluje u njezinu ispunjavanju), svrhu koju komunikacijskom aktivnošću kane ostvariti sudionici komunikacijskoga procesa.¹² Isto tako *aktualizir-*

8 Upozorimo na mogućnost distingviranja dvaju parova pojmova: *tema* i *dano*, odnosno *rema* i *novo*. Prema tom je tumačenju *tema* ishodišni dio dinamičke rečenice (rečenice kao komunikacijske jedinice), a *rema* dio koji nosi glavnu obavijest. Naprotiv, *dano* se i *novo* odnose na kontekstualnu uključenost rečenice/iskaza. Utoliko rečenica ne može biti bez teme, ali može biti bez danog. Usp. Silić 1984: 67 i d.

9 Jan Firbas (1921–2000) istaknuti je sljedbenik učenja praške lingvističke škole. Dje-lovao je na sveučilištima u rodnome Brnu i u Pragu te gostovao na brojnim sveučilištima po Europi, Sjedinjenim Američkim Državama i Indiji. Istakao se prinosima o obavijesnoj rečeničnoj strukturi, ali i utemeljio pojam *funkcionalne (aktualne) rečenične perspektive*, koji su potom prihvatili mnogi funkcionalni lingvisti.

10 Brojevi se stranica za ovu bibliografsku jedinicu odnose na paginaciju u ispisu teksta objavljenoga na internetu.

11 U tom smislu i Josip Silić upozorava da bi »komunikativnu zasićenost odnosno komunikativni dinamizam trebalo (...) promatrati u suodnosu dato-novo, a ne u suodnosu tema-rema« (usp. Silić 1984: 67).

12 Firbas nadodaje i to da češki termin *aktuální* znači onaj koji je »od trenutnog interesa i važnosti« te da se stoga odnosi na u određenome trenutku relevantan komunikacijski postupak koji se ostvaruje u trenutku govorenja i/ili percepcije. Nažalost, upozorava on u nastavku, engleski će pridjev *actual* češkom pridjevu biti tek *lažni prijatelj* jer njegovo je primarno značenje »stvaran, realan«. Ono međutim što povezuje engleski *functional* i češki *aktuální* jest upravo komunikacijska svrha koja određenim jezičnim elementom mora biti ostvarena. Utoliko je i engleski termin (i pojam) *functional sentence perspective* ekvivalent češkome *aktuální členění větné* (usp. Firbas 1992: 22 i Firbas 2003: 13). Valja svakako napomenuti i to da će u hrvatskoj suprasintaktičkoj teoriji biti riječi o rečenici kao *aktualnoj* veličini, o *aktua-*

rana (funkcionalna) jezična jedinica – sve da bi u komunikacijskome procesu mogla potvrditi svoju bit – nužno je *dinamična* i, dakako, kontekstualizirana. Ili, Firbasovim riječima, s dinamičke točke gledišta (koja supostoji s onom statičkom) rečenična struktura djeluje u komunikacijskome činu i povezana je s konkretnom komunikacijskom situacijom (usp. Firbas 1992: 86).

Nakon predstavljanja – makar u glavnim crtama – praške suprasintaktičke teorije predstoji nam zahtjevniji zadatak svojevrsna kritičkog sažimanja onoga što danas smatramo praškim naslijeđem. Pritom ćemo svakako imati na umu da je teorija funkcionalne (aktualne) rečenične perspektive općenito dobro prihvaćena u slavističkim filologijama, pa tako i u hrvatskoj,¹³ da je donijela niz vrijednih novina u strukturalističko poimanje jezika te da je – što smatramo najvažnijim – zanimanje jezikoslovaca napokon usmjerila (i) prema *nadrečeničnom jedinstvu*, tj. *tekstu*. No budimo konkretniji!

U dobre strane praškoga učenja svakako valja upisati činjenicu da se rečenica – u ranijim razdobljima strukturalističkog jezikoslovlja najkompleksniji jezični znak – nastoji sagledati u vlastitome (jezičnom) (kon)tekstu; naime samo se na taj način može utvrditi njezino obavijesno ustrojstvo. Evidentno je dakle da se u obzir počinje uzimati (i to više no deklarativno) i komunikacijska *funkcija* jezika (stoga ćemo spremno prihvatiti naziv *praški funkcionalizam*)! Još je jedan važan koncept u vezi s komunikacijskom funkcijom jezika – *komunikacijski dinamizam*: komunikacija se poima kao dinamična pojava, pa se stoga *obavijesnost* ne tumači istom kao +/- kategorija (dakle nije riječ o binarnoj opoziciji *obavijesno ~ neobavijesno*), već se, naprotiv, utvrđuju različiti stupnjevi komunikacijske vrijednosti koje u određenom (kon)tekstu imaju pojedini dijelovi iskaza. Uključivanjem pak rečenica u tekst praška se nadrečenična sintaksa predstavila – u najboljem smislu riječi – (i) kao *gramatika teksta*: opisala je načine povezivanja rečenica u tekst (linearni i paralelni tip veze); upozorila je na

lizaciji osnovnog semantičko-gramatičkog reda riječi (komponentata), o *aktualnome* raščlanjivanju složene rečenice i sl. (v. Silić 1984).

13 Tu je teoriju već od sedamdesetih godina 20. stoljeća u jezikoslovnoj kroatistici razvijao Josip Silić (1975. doktorska disertacija *Organizacija vezanoga teksta: Lingvističko-stilistički pristup nadrečeničnom jedinstvu hrvatskoga književnog jezika*; 1979. članak *Od rečenice do teksta: Teorijsko-metodološke napomene* te 1984. knjiga *Od rečenice do teksta: Teoretsko-metodološke pretpostavke nadrečeničnog jedinstva*). Nažalost, nakon tih sjajnih početaka (kada se doista moglo utvrditi da je hrvatsko jezikoslovlje u europskom *trendu*) malo je toga u kroatistici učinjeno u razradi i primjeni predstavljenog teorijsko-metodološkog modela. Prvi je put ta teorija doživjela svoju gramatičku potvrdu istom 2005. godine – u Silić-Pranjakovićevoj *Gramatici hrvatskoga jezika*: ne samo da se – u sklopu sintakse – govori i o *rečenicima* i o *iskazu*, da se razmatra i *gramatičko ustrojstvo* rečenice i *obavijesno ustrojstvo* iskaza, pa onda i redosljed sintaktičkih jedinica u rečenici kao gramatičkoj jedinici i redosljed članova rečenice kao obavijesne (komunikacijske) jedinice nego se razmatraju i načini povezivanja rečenica u tekst te ustrojstvo teksta (usp. Silić-Pranjaković 2005: 276-284, 359-363, 365-374).

elemente koji signaliziraju uključenost rečenice u kontekst (tzv. signale kontekstualne uključenosti) te ponudila njihovu iscrpnu klasifikaciju,¹⁴ riješivši, štoviše, time i problem tzv. nekonstitutivnih dijelova rečeničnoga ustrojstva (s kojima se rečenična sintaksa nije uspijevala nositi); priskrabila je (jedine prihvatljive) kriterije za ustanovljavanje (ne)obilježnosti redosljeda sintaktičkih jedinica. Riječju, usmjerivši se – u konačnici – na ustrojstvo teksta, funkcionalna (aktualna) rečenična perspektiva ne samo da je pokazala što pretpostavlja *gramatičko* bavljenjeje tekstem¹⁵ nego je – s nove *perspektive* – uspješno prevladala uočena ograničenja rečenične sintakse.

Nesumnjivo iznimno respektabilna i utjecajna, praška se teorijska misao i sama suočila s nekim zamkama i vlastitim ograničenjima. Možda najveći njezin previd prepoznajemo, samo naizgled besmisleno, u najvećoj njezinoj vrijednosti – u učenju o kontekstualno uključenoj rečenici. Naime razvivši se kao (supra)sintaktička teorija, ona je jedini logičan put mogla prepoznati u putu *od rečenice do teksta*. Utoliko i sam pojam kontekstualno *uključene* rečenice predstavlja svojevrsan teorijski paradoks: implicite on sugerira kontekstualnu *isključenost* kao primarno i prirodno *stanje* rečenice (znamo, dakako, da je takvo polazište breme koje aktualna sintaksa nasljeđuje od rečenične sintakse). Smatramo međutim da upozoravanje na tu *izokrenutu logiku* nije puko teoretsko (ili teoretizirajuće) cjepidlačenje! S jedne strane u takvoj će se konstelaciji moći zaključivati o, ipak, drugorazrednosti i/ili sekundarnosti *funkcionalnog aspekta* rečenične analize – iako će, istina, Firbas naglašavati da se funkcionalna rečenična perspektiva ne pridodaje na prethodno uspostavljenu semantičku i sintaktičku (gramatičku) rečeničnu strukturu, nego da je, naprotiv, govornici ostvaruju stvarajući rečenice, odnosno da se komunikacijska svrha izvršava od samog početka procesa kreiranja rečenica/iskaza (Firbas

14 Signali se kontekstualne uključenosti u pravilu svode na (tekstne) konektore. Josip Silić ih dijeli na gramatičke, leksičko-gramatičke, leksičke i stilističke. Leksičko-gramatički se dalje dijele na konektore-partikule, konkluzivne, intenzivne i verifikativne konektore; leksički mogu biti reprizni, sinonimski, deiktički, komparativni, amplifikativni, metonimijski, sinegdoški, ekskluzivni, nominalni, eksplikativni, konfrotativni, derivativni, lokalni, temporalni, spacijalni, koncesivni, kondicionalni, kauzalni, finalni, modalni i kvantitativni; stilistički su leksičkostilistički i gramatičkostilistički (usp. Silić 1984: 109–132). Mogući ćemo prigovor da *signali kontekstualne uključenosti* i ne moraju biti isključivo konektori (ma koliko *rastegli* i kompleksno tumačili sam pojam *konektora*) ipak otkloniti upućujući na činjenicu da se u istome teorijskom modelu govori i o signalima sinsemantičnosti rečenice (usp. Silić 1984: 103–107).

Mirna Velčić – koja svoju monografiju *Uvod u lingvistiku teksta* posvećuje upravo konektorima (i to u argumentacijskom diskursu) – izdvaja sljedeće kategorije konektora (u pravcu od gramatikalizacije prema leksikalizaciji): relativni, veznički, priložni, frazeologizirani i propozicionalni konektori (usp. Velčić 1987: 30).

15 Iako svoju teoriju, znamo, nisu nazivali gramatikom teksta, a do razine teksta dolazili su istom udruživanjem rečenica u *nadrečenično jedinstvo*, pražani su pokazali što bi, uistinu, gramatika teksta mogla (ili trebala) biti. Drugim riječima, ponudili su model na kojem se ona mogla uspostaviti.

2003: 13; usp. i Firbas 1992: 22).¹⁶ S druge pak strane na logici je *naknadna* udruživanja rečenica u tekst zasnovano i poimanje teksta kao svojevrstne, mogli bismo reći, *sintetski* (gotovo umjetno) stvorene nadrečenične jezične strukture (gledište je to koje je, napokon, sadržano i u samom pojmu – i terminu – *nadrečenično jedinstvo*). S tim je onda u vezi i zamijećena nemogućnost takve, u osnovici *suprasintaktičke* teorije da u pravome smislu riječi sagleda nadasve kompleksan pojam teksta. Potvrdila su se time iskustva drugih jezikoslovnih disciplina i/ili teorija da se ni jedna jezična jedinica ne može definirati iz nje same (korespondentan je i najsvježiji primjer – vidjeli smo – problem sintaktičke definicije rečenice). Ako tako što – naime činjenicu teorijske insuficijencije suprasintakse/gramatike teksta – istina nevoljko priznajemo, moramo biti svjesni da će, u pravilu, upravo na prepoznatim manjkavostima jednoga teorijskog pristupa izrastati novi.

(b) Sistemska funkcionalna teorija i funkcionalna gramatika

S jedne strane koincidirajući s praškom aktualnom sintaksom, s druge predstavljajući se kao njezina protuteža, razvijaju se novi funkcionalistički pravci europskoga strukturalizma – *sistemska funkcionalna lingvistika (teorija)*, a potom i *funkcionalna gramatika*.

Izgrađujući svoju *sistemsku funkcionalnu lingvistiku (teoriju)*, a potom i njezin »gramatikalizirani« izdanak – *funkcionalnu gramatiku* na strukturalističkim temeljima de Saussureova (i desosirovskoga) tipa, ali i pod utjecajem praškoga funkcionalizma, M. A. K. Halliday¹⁷ novo težište nove

¹⁶ Takvo (prihvatljivo!) gledište u praksi (i u našoj *gramatičkoj svijesti*) ostaje više deklarativno no stvarno. Sintakse, u najboljem slučaju, spominju *gramatičko i obavijesno* ustrojstvo, i to upravo tim redosljedom, *primarnom* (i »pravom«) smatra se sintaktička (gramatička) rečenična analiza, a sve ostalo može biti samo *dodatak* i sl.

¹⁷ Michael Alexander Kirkwood Halliday (r. 1925) započinje svoje djelovanje u Europi. Njegovi se prinosi funkcionalnoj lingvistici bilježe već od 60-ih godina 20. stoljeća u sklopu tzv. *londonske škole* (J. R. Firth, B. Malinowski i sljedbenici M. A. K. Halliday i R. A. Hudson; usp. Malmkjær 1991: 158). U tim se ranijim razdobljima uz njegovo ime vezuje upravo pravac sistemske funkcionalne lingvistike (teorije), odnosno sistemske teorije (gramatike). Međutim od 1976. godine Halliday djeluje u Australiji, na Sveučilištu u Sydneyu, pa primarno europska funkcionalna teorija nalazi odjeka i na novom kontinentu (University of Sydney; Macquarie University, Sydney). Kasnije će, od polovice 80-ih, Halliday razviti funkcionalnu gramatiku/lingvistiku. Štoviše, godine 2004. objavio je (u redakciji Christiana M. I. M. Matthiessena) i treće izdanje svoga pozamašna *Uvoda u funkcionalnu gramatiku (An Introduction to Functional Grammar, usp. Halliday 2004)*.

Zanimljivo će se, po svoj prilici, biti upoznati i s Hallidayevim komentarom vlastitih lingvističkih teorija. Progovorivši u 90-im godinama 20. stoljeća o ishodištima svoje *sistemske funkcionalne lingvistike*, kasnije i *funkcionalne gramatike* i sâm se osvrnuo na *intelektualnu tradiciju europske lingvistike*, a koja se razvijala na de Saussureovim i desosirovskim zasadama te naposljetku posebno izdvojio prašku školu i francuski funkcionalizam; kao bitne je pak značajke svoje lingvističke teorije istakao usmjerenost na funkcionalnost i semantiku (naspram formalističkim i sintaktičkim pristupima), pa odatle i usmjerenost na *tekst* (prije negoli na rečenicu),

- ne više formalne, već, naprotiv, *funkcionalne* - gramatike uspostavlja na *funktionalnosti* opisivanoga sustava za govornike određene jezične/društvene zajednice. Funkcionalni se jezični potencijal - a potencijal su jezika, dakako, njegove komunikacijske mogućnosti - ne može pritom ostvariti u jedinicama manjima od teksta ili, drukčije rečeno, mi komuniciramo tekstovima. Tekst je naime primjer jezika u uporabi ili, Hallidayevim riječima, *ljudi kad govore ili pišu proizvode tekstove* (usp. Halliday 2004: 3). Novi su pogledi na jezik - i jezičnu komunikaciju! - priskrbili i nove definicije teksta: tekst je *svaka jezična pojava, bez obzira na medij kojim se pronosi, u kojoj smisao prepoznaje onaj koji zna taj jezik* (na istome mjestu, a prema Halliday-Hasan 1976), odnosno tekst je sve što je izgovoreno ili napisano. Prema tome slijedi da i jezik (jezični sustav) mora biti više no slijed rečenica¹⁸ - jer povezanost je između dijelova teksta drukčijega tipa negoli ona koja se uspostavlja među dijelovima rečenice/iskaza (usp. Halliday-Hasan 1976: 2). Iz toga proizlazi da jeziku valja pristupati preko *teksta* (i *diskursa*). Naime ako komuniciramo tekstovima, onda je sasvim očekivano da upravo *tekst* postane objekt zanimanja gramatičara. Oni pak na nj mogu motriti iz dva različita kuta: u *prvom* je slučaju u središtu tekst sam po sebi (i tada će se njegov istraživač upitati: *Zašto određeni tekst - meni ili kome drugome - znači upravo to što znači?*), u *drugome* na tekst će se gledati kao na sredstvo za spoznavanje čega drugoga (pa će znanstvenik nastojati odgovoriti na pitanje *što tekst otkriva o jezičnome sustavu na kojemu je izgovoren ili napisan*). Ta su dva pristupa, dakako, komplementarna: ne možemo ustanoviti značenje teksta, sva njegova moguća različita čitanja bez uspostavljanja odnosa s cjelinom jezičnoga sustava te, na isti način, ne možemo gledati na tekst tek kao na sliku ili kao na odraz jezičnoga sustava bez razumijevanja što tekst znači, ali i zašto znači upravo to što znači (usp. Halliday 2004: 3).

Konkretno i posljedično - a model je to koji će afirmirati upravo Hallidayeva funkcionalna gramatika (usp. Halliday 2004) - u gramatičkim će opisima jedinice nižega ranga (rečenice/iskazi,¹⁹ leksemi, morfemi, fonemi) biti motrene kroz vizuru teksta (ali i konteksta u kojemu se tekst po-

odnosno na jezičnu uporabu (prije negoli na *gramatičnost*) (usp. M. A. K. Halliday, 1994, *Systemic theory*, u: Halliday 2003: 433-441, navodi sa str. 433; riječ je inače o enciklopedijskoj natuknici koju je M. A. K. Halliday priredio za izdanje *Encyclopedia of Language and Linguistics*, Vol. 8, ur. R. E. Asher, Pergamon Press, 1994, str. 4505-4508).

18 Spomenimo, takvo je poimanje teksta kao *semantičke jedinice* (a ne jedinice forme) najavljeno u već 1976. godine objavljenom knjizi *Cohesion in English: tekst se ne sastoji od rečenica, on je ostvaren ili kodiran rečenicama* (usp. Halliday-Hasan 1976: 2).

19 Halliday razlikuje *klauzu* (*clause*) kojom se prenosi obavijest (usp. Malmkjær 1991: 143 i d.; *tema*, koja dolazi na početku, kombinira se s ostatkom rečenice - *remom* i čini poruku, što se zacijelo može pripisati utjecaju pražana, odnosno funkcionalne rečenične perspektive) i *rečenicu* (*sentence*) kao jedinicu pisanog jezika i gramatičku jedinicu (»the highest unit of punctuation on the graphological rank scale and has evolved in the writing system to represent the clause complex as the most extensive domain of grammatical structure«; Halliday 2004: 371 i d.)

javljuje i ostvaruje, te u njemu vrši svoju komunikacijsku zadaću). Dakle ne samo uvažavajući nego i u prvi plan postavljajući funkcionalnu narav jezika – koja se neupitno potvrđuje u svakodnevnim komunikacijskim situacijama u društvenim/jezičnim zajednicama te, u vezi s time, sposobnosti jezičnoga sustava da u njima ostvari svoju pravu svrhu – funkcionalna je gramatika, očekivano, promijenila perspektivu: u opisu je jezičnoga sustava krenula u smjeru *od teksta prema rečenici!* Ili, drugim riječima (uvažavajući naslijeđeni *gramatički* model razmišljanja), rečenica je naposljetku (ponovno) integrirana u vlastiti, *prirodni* kontekst.

(c) Gramatika/lingvistika (teorija) teksta

Slična se pojava *pomicanja težišta* teorijskoga pristupa zamjećuje i u mlađoj lingvističkoj disciplini – *lingvistici teksta*. Međutim moramo odmah naglasiti: ne sugeriramo ovdje postojanje jedne i jedinstvene lingvistike teksta, nego pod tim kompleksnim pojmom kanimo obuhvatiti niz (više-manje srodnih) pravaca koji su se (lingvistički²⁰) bavili tekstem.

Gramatički (europski, pa onda i strukturalistički) počeci discipline sežu u 70-e godine 20. stoljeća, i to ponajprije na austrijska, njemačka i nizozemska sveučilišta. Ovdje ćemo – prigodno, praktično i simbolično – razvoj gramatike/lingvistike/teorije teksta prikazati kroz zanimljivu priču o genezi jedne knjige.

Godine 1972. Wolfgang Dressler, profesor bečkog sveučilišta, objavio je knjigu *Einführung in die Textlinguistik*. Knjiga je bila iznimno dobro prihvaćena, no kao takva ipak nije doživjela prijevod na engleski; zaključeno je da su se u svega nekoliko godina *temeljito izmijenili uvjeti za znanost o tekstu*. Naime u potrazi za novim teorijama i metodama *suvremene su tendencije dovele do temeljito izmijenjenih uvjeta za znanost o tekstu, prije nego li do pukog zahvaćanja novog objekta istraživanja starim metodama*. Bitna je značajka te evolucije *interdisciplinarna suradnja, znatno veća no što je postojala u tradicionalnoj lingvistici* (usp. de Beaugrande–Dressler 1981: XIII). Dakle prevodilac knjige Robert de Beaugrande, profesor floridskog sveučilišta, postao je i njezin suautor. Novi je rukopis, kako u predgovoru ističu dvojica autora, obogaćen interdisciplinarnim vizurama: ujedinio je naime *tradicionalnu nadrečeničnu lingvistiku sa širokim rasponom interdisciplinarnih istraživanja proizvodnje, recepcije i korištenja tekstova u ljudskoj interakciji*. Napokon pitanje je je li moguće – a i potrebno – spekulirati o tome koliko je evolucija lingvistike teksta posljedica logičnoga, očekivanog razvoja same teorije, a koliko je potaknuta i ubrzana (ili, možda, čak i uvjetovana?!) neposrednim doticajima s prvotno na američkom

20 Odmah uvodno razjasnimo razloge suzdržanosti: zanimanja će se za tekst (o kojima će ovdje biti riječi) kretati u široku rasponu od gramatičkih (strukturalističkih) početaka do razvoja višedisciplinarne teorije teksta. Odatle i pluralizam naziva, koje usprkos dodirnim točkama (kao i činjenici da ih ovdje, prigodno, podvodimo pod zajednički, ali dinamičan pojam *lingvistika teksta*) nećemo smatrati sinonimima: *gramatika/sintaksa teksta, lingvistika teksta, teorija teksta*.

kontinentu razvijanim *pragmalingvističkim* pristupima jezičnoj djelatnosti, kao i s također američkim iskustvima višedisciplinarno koncipirane *analize diskursa*.²¹ Drugim riječima, knjiga *Einführung in die Textlinguistik / Introduction to Text Linguistics* (objelodanjena 1981. i na engleskom i na njemačkom jeziku) predstavlja upravo simbolično sjedinjenje dvaju pristupa, europskoga (strukturalističkog) i američkoga (u prvome redu diskursnog i pragmatičkog/pragmalingvističkog), i u tom smislu označuje važnu prekretnicu u teorijskim promišljanjima teksta.

U temeljima novoga pristupa jeziku i, posebno, jezičnoj komunikaciji redefiniranje je *egzaktnosti* lingvistike kao znanosti: *komunikacija* kao *ljudska aktivnost* ima svoja vlastita fizikalna, matematička i logička svojstva, pa se lingvistika ne smije nekritički ravnati prema »klasičnim«
egzaktnim znanostima, fizici, matematici i formalnoj logici. Neopravdano rigidna primjena gledišta *egzaktnih* znanosti (čemu su, kao što znamo, u jezikoslovlju bili skloni strukturalisti) može samo *dehumanizirati* predmet istraživanja (tj. jezik) do točke u kojoj istraživanja postaju irelevantna. U tome će se smislu – ne negirajući, ali nadrastajući tradicionalnu strukturalističku lingvističku paradigmu – nova teorija teksta naći pred nimalo lakim zadatkom određenja svoga ključnog pojma – pojma *tekst*.

Dvojica su autora u knjizi koju supotpisuju krenula od temeljnoga pitanja: *što tekst čini tekstem* odnosno *po čemu ga prepoznamo kao tekst*. Nastojeći ponuditi odgovor na postavljeno pitanje, nužno su pomakli fokus znanstvenoistraživačkih interesa s rečenice (tj. iskaza) i međurečeničnih (tj. međuiskaznih) veza na sam tekst i njegova bitna (konstitutivna) svojstva – na *tekstualnost*. S novih su motrišta za tekst ustanovili da je *komunikacijski događaj* u kojemu se susreće sedam standarda/kriterija tekstualnosti (ili konstitutivnih načela teksta): dva su od njih – kohezija i koherencija – na tekst usmjerena (*text-centred notions*), a preostalih je pet – intencionalnost, prihvatljivost, informativnost, situativnost i intertekstualnost – usmjereno na sudionike komunikacijskoga procesa (*user-centred notions*), dakle izravnije se tiču izvanjezičnih okolnosti u kojima se komunikacija odvija (usp. de Beaugrande–Dressler 1981: 7). Štoviše, ako i samo jedan od tih standarda nije zadovoljen, utvrdit će autori, tekst neće biti komunikativan. A nekomunikativan je tekst *ne-tekst*.

21 O (su)odnosu pragmatike/pragmalingvistike i analize diskursa usp. Laurel J. Brinton, *Historical Discourse Analysis*, u: Schiffrin–Tannen–Hamilton 2001: 138–160, navedeno na 138–139. Zanimljivo da se moguća, no po svoj prilici ipak tanka razdjelnica među dvjema znanstvenim disciplinama uspostavlja upravo s obzirom na veću usmjerenost na tekst kao produkt (*statičnija* analiza diskursa) ili pak na sudionike komunikacije (*dinamičnija* pragmalingvistika). Naime isti je to kriterij po kojemu ovdje (načelno) razlikujemo lingvistiku teksta i analizu diskursa, ali i po kojemu upravo nastojimo uspostaviti razlikovanje različitih teorijskih pristupa rečenici/iskazu kao konstitutivnom elementu najkompleksnije jezične strukture – teksta i/ili diskursa.

* * *

Želeći ovdje nešto više vremena i prostora posvetiti jezičnim (i jezikoslovnim) aspektima teksta – ako je uopće i moguće odvajati različite sastavnice kompleksna pristupa kompleksnom fenomenu teksta – prvo ćemo se ukratko osvrnuti na drugu skupinu konstitutivnih načela teksta (dakle na ona usmjerena na sudionike komunikacije), sve da bismo potom rekli koju više o koheziji i koherenciji. Koheziju ćemo i koherenciju nastojati pritom dovesti u vezu s našim dosadašnjim (strukturalističkim) iskustvima bavljenja *nadrečeničnim jedinstvom* odnosno *tekstom* (u prvome redu, dakako, s učenjem pražana).

Intencionalnost pretpostavlja govornika i njegovu namjeru da tekst bude koherentno organiziran te da se njime postigne odgovarajući komunikacijski cilj (računajući, dakako, i sa za komunikaciju prijeko potrebnom tolerancijom jer uvjeti u kojima se poruka pojavljuje nerijetko ozbiljno dovede u pitanje mogućnost ostvarivanja kohezivne i koherentne poruke/teksta²²). Naprotiv, *prihvatljivost* će žarište usmjeriti na recipijenta i njegovu spremnost i/ili sposobnost da u slijedu pojavnosti prepozna kohezivan i koherentan tekst te da ga prihvati kao komunikacijski relevantnu činjenicu, i to neovisno o mogućim manjim diskontinuitetima i smetnjama (dakle i prihvatljivost pretpostavlja toleranciju). Smetnje pritom ne moraju biti samo tehničke, fizičke naravi (npr. pretho govorenje ili buka), već to mogu biti i *smetnje u primateljevu umu*: slušatelj jednostavno ne prihvaća svaki tip poruke. Prihvatljivost će teksta naime ovisiti o vrsti teksta, o postavkama društvene i kulturne zajednice, ali i o poželjnosti cilja koji se njime želi ostvariti. Dakako, ako je prihvatljivost ograničena, i komunikacija može biti dovedena u pitanje.²³ *Informativnost* se odnosi na izmjenu očekivanih i neočekivanih (ili manje očekivanih), odnosno znanih i neznanih elemenata unutar teksta. Iako se tekstovi razlikuju po stupnju

22 Granice tolerancije ondje su gdje recipijent procjenjuje da bi njegov trud da dokuči smisao iskaza bio prevelik, odnosno veći od očekivane *dobiti*. R. de Beaugrande i W. Dressler donose Coulthardov primjer nekoherentna iskaza iz ležerne komunikacije: *Well where do – which part of town do you live?*, koji ipak neće poremetiti ostvarivanje krajnjeg komunikacijskoga cilja: saznavanje sugovornikove adrese, iako nije u potpunosti postignut cilj stvaranja koherentna iskaza. Dakako, ako govornik nastavi *prkositi* koheziji i koherenciji, to će komunikaciju usporiti, a može je u konačnici i prekinuti. Usp. de Beaugrande–Dressler 1981: 7.

23 Međutim, dodat će R. de Beaugrande i W. Dressler, pošiljalateli će poruke, donoseći tekstove koji zahtijevaju bitan prinos u osmišljavanju poruka koje pronose, ponajčešće moći tek nagađati o primateljevu stavu o *prihvatljivosti*. Navode pritom primjer obavijesti telefonske kompanije: *Nazovite nas prije kopanja. Kasnije možda više nećete moći*. Primateljima je ostavljeno da zaključe znači li to da kopanjem bez najave mogu oštetiti telefonske žice, pa zbog toga neće moći uspostaviti telefonsku vezu s kompanijom ili pak da neće moći zvati ako se kopajući ozlijede i time onesposobe za zvanje. S druge pak strane takva će poruka biti znatno efektivnija od moguće eksplicitnije: *Nazovite nas prije kopanja. Možda na tom mjestu postoje podzemni kabeli. Ako kopajući oštetite kabel, ostat ćete bez telefonske veze, a možete doživjeti i strujni udar. Tada nas nećete moći nazvati*.

informativnosti,²⁴ svaki je na neki način informativan: bez obzira na to koliko pretkazivi izraz ili sadržaj bili, uvijek postoji više varijabilnih pojavnosti koje se ne mogu potpuno predvidjeti. Ipak, izrazito će niska informativnost vrlo vjerojatno izazvati dosadu, pa čak i odbacivanje teksta. *Situativnost* upućuje na uvjetovanost teksta situacijom u kojoj se pojavljuje ili, drugim riječima, svjedoči o prilagođenosti teksta izvanjezičnom kontekstu.²⁵ Konačno, *intertekstualnost* se potvrđuje u ovisnosti teksta o drugim, prethodno realiziranim tekstovima. Drugim riječima, razumijevanje jednoga teksta ovisi o poznavanju jednoga ili više već postojećih (i poznatih) tekstova.²⁶ Naposljetku, dodaju R. de Beaugrande i W. Dressler, intertekstualnost je zaslužna za razvoj tekstnih vrsta kao skupina tekstova sa zajedničkim tipičnim svojstvima. Neće međutim svi tekstni tipovi imati isti stupanj upućenosti na druge tekstove: kritički prikazi, parodije, reportaže, odgovori i polemike svakako će se isticati većom ovisnošću o drugim tekstovima.

U svakodnevnoj jezičnoj uporabi pojmovi se *kohezija* i *koherencija* nerijetko smatraju međusobno zamjenjivima, istoznačnima.²⁷ Ne dovodeći u

24 Pozivajući se na isti primjer – obavijest telefonske kompanije – R. de Beaugrande i W. Dressler zamjećuju da je u prvom slučaju ono *nećete moći nazvati* mnogo neočekivanije nego u drugom slučaju (prvi je tekst stoga informativniji no drugi). Primateljeva je *obrada* poruke visoka stupnja informativnosti zahtjevnija, ali je takav tekst ujedno i znatno zanimljiviji. Usp. de Beaugrande–Dressler 1981: 8–9.

Čini se da se (i) u slučaju informativnosti kao konstitutivnog načela teksta može uspostaviti veza s praškom teorijom funkcionalne rečenične perspektive, konkretno s *komunikacijskim dinamizmom* i obavijesnim rečeničnim ustrojstvom (s odnosom dano-novo). Znajući *genezu* knjige R. de Beaugrandea i R. Dresslera, usuđujemo se pretpostaviti da ta podudarnost i nije slučajna.

25 Autori navode primjer prometnoga znaka koji će – upravo zahvaljujući *situaciji* u kojoj se javlja: blizina je to školskog igrališta – biti ispravno protumačen. Naime očekuje se da će vozači natpis SLOW / CHILDREN / AT PLAY shvatiti upravo onako kako treba, te usporiti svoja vozila (eng. *slow* u priloškoj, a ne pridjevskoj funkciji, dakle »sporo (tj. uspori), djeca u igri«, a ne »spora (mentalno retardirana) djeca u igri«. Međutim ne samo da je razumijevanje teksta uvjetovano situacijom nego je i situacija uvjetovala način oblikovanja poruke: duži bi tekst, koji bi unaprijed otklonio svaku mogućnost sumnje (npr. *Vozači trebaju usporiti jer se djeca u blizini igraju i moglo bi se dogoditi da koje dijete istrči na ulicu. Vozilo se može zaustaviti znatno brže ako se kreće sporije*), bio potpuno neprimjeren okolnostima u kojima recipijenti primaju poruku (ograničeno vrijeme koje je vozačima na raspolaganju za čitanje prometnih znakova). Usp. de Beaugrande–Dressler 1981: 9–10.

26 Tako će i za razumijevanje prometnoga znaka koji poručuje *nastavite voziti normalnom brzinom* (RESUME SPEED) biti važno uspostaviti vezu s ranije postavljenim znakom koji upozorava na potrebu smanjenja brzine. Usp. de Beaugrande–Dressler 1981: 10.

27 Tako, primjerice, u Anićevu *Rječniku hrvatskoga jezika* stoji da je jedno od značenja riječi *kohezija* »povezanost koja vlada u nekoj grupi ljudi, cjelina u većem tekstu itd.; **koherencija**«, a *koherentnost* je »svojstvo onoga što je koherentno; povezanost, suvislost« (usp. Anić 2003: 585; istakla L. B.). Natuknice *koherencija* u tom izdanju nema,

pitanje bliskost dvaju pojmova, odnosno *svojtava* (teksta), uvodno ćemo – slijedeći i nadalje R. de Beaugrandea i W. Dresslera – nastojati uspostaviti kriterije njihova distingviranja.

Za *koheziju* će se reći da se odnosi na načine na koje su komponente površinske strukture teksta, tj. riječi koje vidimo i čujemo, *međusobno povezane u slijedu*, pri čemu te površinske komponente ovise jedna o drugoj u skladu s gramatičkim obrascima i konvencijama. Utoliko se i može tvrditi da kohezija počiva na *gramatičkim ovisnostima* (usp. de Beaugrande–Dressler 1981: 3). Svojtvo se *koherencije*, naprotiv, prepoznaje u povezanosti među rečenicama unutar teksta, a koja je rezultat *kognitivnih procesa*, odnosno mentalnih aktivnosti njegova korisnika.²⁸ Kohezija se, drugim riječima, očituje u vezama među rečenicama, odnosno iskazima unutar teksta, a ostvaruje se leksičkim i semantičkim sredstvima (tzv. kohezivnim sredstvima – zamjenicama, glagolskim vremenima, leksičkim vezama, ponavljanjima rečeničnih struktura, komparacijama i supstitucijama, elipsama, rečeničnim veznicima, odnosno konektorima itd.). Ustvari, kohezivni su elementi *signali kontekstualne uključenosti rečenice* (kako su prepoznati i definirani u teoriji *funkcionalne rečenične perspektive*).²⁹ *Koherencija* se pak tiče logičko-semantičkih veza između rečenica/iskaza koje prepoznaju sudionici komunikacijskoga procesa, pa je više ili manje subjektivna pojava. Naime da bi dokučio *smisao teksta*,³⁰ njegov će se re-

ali postoji na internetskom *Hrvatskom jezičnom portalu* (rječničku bazu za nj čine i izdanja Aničevih rječnika), gdje se za drugo značenje riječi upućuje na natuknicu *kohezija* (prvo je značenje psihološko – »logička i osjećajna dosljednost u mišljenju i djelovanju, odsutnost proturječja; povezanost, suvislost«) (usp. <http://hjp.srce.hr/>).

28 Dodajmo i ovo: pristajući uz činjenicu da različiti korisnici mogu uspostavljati (neznatno) različite smislove teksta (usp. de Beaugrande–Dressler 1981: 6–7), nužno uključujemo i subjektivnu komponentu u svaki pokušaj određenja pojma *tekst*.

29 Nema sumnje, uočavanje se tekstne kohezivnosti može izravno dovesti u vezu s ranim zanimanjima tekstne lingvistike za povezivanje rečenica u nadrečenično jedinstvo. Usp. Silić 1979: 80 i d.; Silić 1984: 109–132. Podsjetimo, signali su kontekstualne uključenosti rečenice/iskaza predstavljeni kao elementi po kojima se kontekstualno uključena rečenica, rečenica kao aktualna veličina, razlikuje od rečenice kao jezične (gramatičke) jedinice. Utoliko se o tim sredstvima i može govoriti kao o konektorima: oni *iskaze* povezuju u cjelinu *teksta*. Mirna Velčić ističe funkcionalnosintaktičko njihovo određenje: riječ je o »jednočlanim ili višočlanim jedinicama u funkciji povezivanja susjednih struktura. Konektor povezuje strukturu kojoj formalno pripada sa strukturom koja joj prethodi ili koja slijedi« (usp. Velčić 1987: 30). *Vezna* će, kohezivna zadaća ujediniti različite jedinice, pa odatle i već spomenuti različiti kriteriji njihova klasificiranja (usp. npr. Silić 1984: str. 109–132; Velčić 1987: 30; v. također i u Badurina 2008: 36–37 i dr.). Valja međutim istaći da je upravo *funkcionalnost* tih jedinica na planu teksta (nadrečeničnoga jedinstva) temeljni kriterij njihova izdvajanja, pa se na popisu *konektora* i mogu naći sredstva/postupci koja u formalnogramatičkom (morfološkom i/ili sintaktičkom smislu) i nisu veznici (npr. različiti tipovi leksičkih veza, deikse, sintaktički paralelizmi i sl., a u osobitom smislu signal je rečenične kontekstualne uključenosti i aktualizirani red riječi – komponentata).

30 Dodajmo: *smisao teksta* leži u načinima na koje su *komponente tekstualnog svijeta* – koncepti (tj. kognitivni sadržaji) i relacije (veze među supstojećim konceptima u tek-

cipijent (*korisnik*) nužno morati oslanjati na *vlastita iskustva* s određenim tipom teksta (npr. malim oglasima, zapisnicima i pravilnicima, poetskim tekstovima, promidžbenim porukama, političkim ili nastavnim programima, znanstvenim studijama itd.),³¹ ali i na činjenice koje donosi kontekst. Smisao teksta tako izrasta iz veza između tekstualnog i izvantekstualnog svijeta.

Spomenimo još i to da će koherentnosti teksta umnogome pridonositi njegova kohezivnost, odnosno u tekstu zastupljena i prepoznata kohezivna sredstva.³²

* * *

I kao što je funkcionalna rečenična perspektiva nastojala *napraviti reda* i ponuditi klasifikaciju različitih sredstava u kojima je prepoznala signale kontekstualne rečenice, i lingvistika će se teksta suočiti sa sličnim zadatkom. Želeći upozoriti na elemente strukture teksta kojima se, zapravo, postižu (i održavaju!) unutartekstne veze, na različitim su se popisima našla različita kohezivna sredstva.

Znamo li naime da se kohezija – kao što je već rečeno – odnosi na načine na koje su u skladu s gramatičkim obrascima i konvencijama povezano komponente površinske strukture teksta (usp. de Beaugrande–Dressler 1981: 3; Malmkjær 1991: 463–464), potvrdu ćemo postojanja kohezivnih veza dokazivati upravo jezičnim činjenicama, tj. različitim tipovima (tekstnih) veznih sredstava. Slijedeći i nadalje R. de Beaugrandea i W. Dresslera (1981: 48–81), navest ćemo sljedeća kohezivna sredstva: ponavljanja (ili rekurencije), djelomična ponavljanja (ili parcijalne rekurencije), paralelizme, parafraze, tzv. proforme (tj. zamjenjivanja punoznačnih riječi kraćim *nepunoznačnim* nadomjescima, npr. ličnim, posvojnim i pokaznim zamjenicama), potom elipse, glagolska vremena i načine, ali i različite tipove veznih sredstava (konjunkcije, disjunkcije, kontrajunkcije, subjunkcije) te u govorenim tekstovima i intonaciju.³³

stualnome svijetu) – *uzajamno povezane i relevantne* (usp. de Beaugrande–Dressler 1981: 4). Prepoznavanje će relacija ovisiti o svakom pojedinom recipijentu teksta.

31 R. de Beaugrande i W. Dressler govore o različitim *globalnim uzorcima* kao sredstvima koherencije. Među njima su i okviri (*frames*) i scenariji/prizori (*scripts*). *Okviri* su globalni uzorci koji sadrže opće, zajedničko značenje o nekim glavnim konceptima (npr. o kasic-prasici ili rođendanskim zabavama itd.). *Scenariji* su ustaljeni obrasci prizivani vrlo često da bi se specificirale uloge sudionika komunikacijskoga procesa i njihove očekivane akcije, odnosno scenariji su to stereotipnih odvijanja radnji. Globalni su uzorci svojevrsan *proceduralni prilog/privitak* (*procedural attachment*) proizvodnje i primanja tekstova; olakšavaju naime njihovu proizvodnju i recepciju. Usp. de Beaugrande–Dressler 1981: 90–91.

32 No to ipak ne znači da postoji *vezani odnos* između dvaju konstitutivnih načela: koherentan tekst ne mora biti i kohezivan, a zamislivi su i primjeri kohezivna, a nekoherentna teksta (usp. i Ivanetić 2003: 10–11).

33 Dakako, i popisi se kohezivnih sredstava dijelom razlikuju u različitim autora (usp. npr. Halliday 2004: 532–578 te pregledan enciklopedijski prikaz Malmkjær 1991: 463–464).

Za potrebe ovoga pregleda suziti ćemo, ali i konkretizirati razmatranje kohezivnih svojstava teksta na samo jedan aspekt unutartekstnih veza. Razmotrit ćemo na koji se način uspostavljaju i kako uopće u tekstu funkcioniraju anaforičko-kataforički odnosi.

Prvo ukratko i leksikonski općenito: anafora je tip odnosa između dvaju jezičnih elemenata u kojemu je interpretacija drugoga (tzv. anaforičkog izraza) uvjetovana interpretacijom prvoga (tzv. anaforičkog referenta, antecedenta). Upravo po referiranju na prethodno iskazano anafora se razlikuje od katafore, koja upućuje na ono što će u iskazu/tekstu tek uslijediti. Kao anaforički i kataforički izrazi često se javljaju zamjenice (npr. lične, pokazne, povratna, povratno-posvojna), a mogu to biti i različite leksičke zamjene.

Pogledajmo sljedeći primjer:

Marina i Marko sletjeli su u Dubrovnik u nedjelju navečer. Bilo je poprilično kasno, ona je već bila pospana, pa su od Čilipa do Grada uzeli taksi.

Po svoj prilici prvo ćemo zamijetiti upravo paradigmatički primjer anafore: zamjenu vlastitog imena (*Marina*) zamjenicom, tzv. proformom (*ona*). Moramo međutim upozoriti i na leksičku koheziju³⁴ u anaforičkoj funkciji: *Čilipi* i *Grad* u drugoj rečenici (iskazu) na svojevrsan način *ko-referiraju* s *Dubrovnikom* u prvoj rečenici (iskazu), odnosno – recimo to i tako – *Dubrovnik* je njihov antecedent.³⁵

Po svoj prilici nije neobično to što se zamjenjivački elementi znatno češće (upravo: pretežito) javljaju u anaforičkoj poziciji,³⁶ naime na mjestu se poznatoga/netom spomenutoga javlja proforma (ili kakva leksička zamjena). Takvim se postupkom ne narušava *logika* odvijanja komunikacije, pa i ne remete spoznajni (kognitivni) procesi kod njezinih kreatora (sudionika).

Naprotiv, kataforička je veza rjeđa i potencijalno stilski obilježena, npr.:

³⁴ O leksičkoj koheziji usp. npr. Halliday, 1964, *The Linguistic Study of Literary Text*, u: Halliday 2002: 6–8. Na tom mjestu Halliday nudi sljedeću podjelu kohezivnih sredstava: (A) gramatička kohezija (1) strukturalna (a) zavisnost (tj. subordinacija), (b) povezivanje (tj. koordinacija); (2) nestrukturalna (a) anafore, (b) supstitucije; (B) leksička kohezija (1) ponavljanja, (2) pojava jedinica istoga leksičkog skupa. Na drugome će mjestu, slično, Halliday razmatrati referencijalnu koheziju (egzofore i endofore, anafore i katafore; o čemu više u nastavku), supstitutivnu i eliptičnu koheziju, konjunktivnu (vezničku/konektorsku) koheziju te leksičku koheziju (usp. M. A. K. Halliday, 1977, *Text as Semantic Choice in Social Contexts*, u: Halliday 2002: 38–43). O leksičkoj koheziji u funkcionalnoj gramatici te različitim tipovima leksičke kohezije usp. Halliday 2004: 570–578.

³⁵ Valja skrenuti pozornost i na činjenicu *specificirana/precizirana* značenja: *Čilipi* – dubrovačka zračna luka, *Grad* – (stara) dubrovačka gradska jezgra. Upravo poznavanje i uvažavanje tih preciziranih značenja navedene iskaze čini smislenim/koherentnim, o čemu više u nastavku.

³⁶ Usp. de Beaugrande–Dressler 1981: 60. Pritom je praktične, pragmatičke naravi pitanje koliko uistinu antecedent može biti vremenski/prostorno udaljen od anaforičkog izraza.

*U svojoj nesmotrenosti Marina uopće nije razmišljala o tome koliko će ih ta vožnja stajati.*³⁷

gdje oblik povratno-posvojne zamjenice *svojoj* najavljuje referenta – djevojku *Marinu*, dakle javlja se u kataforičkoj funkciji. Svakako se zanimljivom i prihvatljivom čini postavka da se u slučajevima kataforičkih veza u procesuiranju teksta stvaraju *privremena prazna mjesta, pozicije na nekoj listi čekanja* dok se u tekstu ne pojavi potreban sadržaj. Dakako da takav mehanizam može funkcionirati samo ako se razmak između zamjenjivačkog elementa i koreferentnoga izraza drži u razumnim granicama (recimo, u granicama iste rečenice). (Usp. de Beaugrande–Dressler 1986: 61.)

Načinjući pri kraju temu kohezije i kataforičko-anaforičkih odnosa u tekstu željeli smo se, zapravo, vratiti (uže)gramatičkim (ili *tekstnogramatičkim*) temama. Dakako, imali smo pritom na umu i već spomenuto određene kohezije kao na tekst usmjerena konstitutivnog načela teksta. Uzimajući u obzir dosad rečeno, za koheziju bi, po svemu sudeći, najlakše bilo pomisliti da i počinje i završava u – *tekstu*. No je li to uistinu baš tako?

Premda je predstavljena u prvome redu kao veza među iskazima unutar teksta, kohezija, pokazat ćemo, ne mora nužno i isključivo upućivati na jezično okružje (za engleski naziv *co-text* u hrvatskome se može rabiti naziv *štivo*). Od kohezivnih će sredstava u tom smislu svakako biti zanimljive zamjenice 1. i 2. lica jednine (koje upućuju na sudionike komunikacijskoga procesa, predstavljaju ih, i utoliko su *egzofore*; pojam potječe od Halliday–Hassan 1976: 18, 33)³⁸ te pokazne zamjenice (koje se osim u endoforičkoj/unutartekstnoj nerijetko javljaju i u egzoforičkoj/izvantekstnoj uporabi).³⁹ Egzoforička uporaba pretpostavlja upravo to da se pomoću za-

³⁷ Dakako, primjeri poput navedenoga ne predstavljaju jedini (ni jedinstveni) tip katafore. O kataforičkim će odnosima biti riječi uvijek kada se što unaprijed najavljuje, npr. **Ovo** ću reći samo jedanput! (nakon čega slijedi najavljeni sadržaj). U osobitom se smislu može govoriti o temporalnim (vremenskim) kataforama u argumentacijskom i/ili predavačkom diskursu, npr. u *prvome redu, ponajprije, prvo, u jednom smislu; potom, nakon toga, slijedi, u drugom smislu* i sl. (usp. i Halliday–Hassan 1976: 263–264).

³⁸ Zanimljivo je Hallidayevo razmišljanje o sudionicima komunikacijskoga procesa kao o *kreitorima teksta* koji su istodobno tim tekstem i *kreirani*. Naime *naš status kao sudionika ekspliciran je u samome tekstu – u gramatici koja s jedne strane razlikuje sudionike komunikacije (ja i ti), a s druge sve ostalo (on, ona, ono, oni)*. Drugim riječima, svaki tekst ima svoje *insajdere* i svoje *autsajdere*. U odnosu na tekst »nešto ili netko drugi« *jednostavno je ne-osoba*, to »nešto« ili »netko« je iz *teksta jasno isključeno pomoću gramatike*. Usp. M. A. K. Halliday, 1994, »So you say ›pass‹ ... thank you three muchly«, u: Halliday 2002: 228–254, navod sa str. 228–229. Usp. i Jakobson 2008: 111; Pranjković 2008.

³⁹ U ovom ćemo se kontekstu dodatno osvrnuti na Hallidayev pojam *referencijalne kohezije*. (Preostali su tipovi kohezije – podsjetimo se – konjunkcije, elipse te leksička organizacija.) Referencijalnu koheziju prepoznaje on u onim *elementima jezičnoga sustava koji su objašnjivi samo kao upućivanje na nešto drugo, a ne sami na sebe*. Takva su jezična sredstva lične i pokazne zamjenice te komparativi, npr. *ona, ovo,*

mjenica upućuje na nešto u *izvanjezičnoj stvarnosti*, tj. da se one javljaju u deiktičkoj funkciji (usp. i Kordić 2002: 11 i 68; Badurina 2004: 13 i 16). Deikse pak, odnosno deiktički sustavi jezika osiguravaju važne *dodirne točke između govornikā i kontekstā u kojima se oni nalaze* (Malmkjær-Williams 1998: 24), odnosno, riječima C. J. Fillmorea, deiksama lingvisti nazivaju *ona sredstva u gramatici i leksiku kojega jezika pomoću kojih govornik – svjesno ili nesvjesno – otkriva štogod o naravi svoga sudjelovanja u aktualnoj komunikacijskoj situaciji*, pa stoga *govornikovo tijelo, ali i položaj njegova tijela pomažu pri utvrđivanju mjesta stvari* (Fillmore, *Deixis and context*, u: Malmkjær-Williams 1998: 27-41; navodi sa str. 27 i 32-33).⁴⁰ Primjerice, u iskazu *Dodaj mi to!* (egzoforičke) zamjenice *mi*, neiskazano *ti* i *to* svoj puni, *pravi* smisao dobivaju u određenoj govornoj situaciji u kojoj je *mi* određeno govornikovim subjektom, *ti* se odnosi na osobu kojoj se govornik obraća, tj. na sugovornika, a deiktičko je *to* popraćeno odgovarajućom gestom spram predmeta čije se mjesto u prostoru utvrđuje s obzirom na položaje sudionika komunikacijskoga procesa (usp. *Dodaj mi ovo ~ Dodaj mi to ~ Dodaj mi ono*, pri čemu će uporaba *proksimala, medijala* ili *distala* ovisiti o stupnju udaljenosti predmeta na koji se pokazuje) (usp. npr. Fillmore, *Deixis and context*, u: Malmkjær-Williams 1998: 27; Kordić 2002: 68-73; Silić-Pranjkić 2005: 126; Silić 2006: 198-199).⁴¹

Dakako – spomenimo još i *to* – pojedina se kohezivna sredstva mogu gdjekad javiti i u endoforičnoj i u egzoforičnoj (dakle deiktičnoj) funkciji, npr. **To je nečuvveno!** (*to* o čemu upravo razgovaramo, *to* što si mi upravo ispričala; pokaznom se zamjenicom upućuje na prethodni tekst, ona je dakle u anaforičkoj funkciji) naspram **To je nečuvveno!** (*to* tvoje konkretno/

ranije. Naime iako su referencije potpuno razumljive same po sebi, objašnjive su tek ako znamo tko je »ona«, što je »ovo« te u odnosu na što je »ranije«. Referencije, dakako, mogu biti egzofore i endofore te anafore i katafore. Usp. M. A. K. Halliday, 1977, *Text as Semantic Choice in Social Contexts*, u: Halliday 2002: 38-39; Halliday 2004: 534-535 i 552.

⁴⁰ Fillmore navodi kako se o deiksama može govoriti u užem i u širem smislu. U užem smislu za izraz se može reći da je deiktičan ako prema lingvističkoj konvenciji njegova interpretacija zahtijeva odnos s identitetom govornika ili onoga kome se on obraća (sugovornika), govornikove ili sugovornikove prostorne relacije spram objekata koji ih okružuju, vremenske relacije između vremena o kojem se govori i u kojem se govori i sl. U tom užem smislu lingvistička su sredstva kojima je namijenjeno deiktičko upućivanje većim dijelom obvezatna i čine *zatvoren razred*: spomenimo tek deiktičke zamjenice i sustave demonstrativa/pokaznih zamjenica (npr. *proksimali, medijali* i *distali*). U *širem* smislu termini se deiksa i deiktični mogu uporabiti za one jezične izbore koji otkrivaju nešto iz govornikove uključenosti u aktualni prostorni, vremenski ili društveni kontekst, čak i kada odabrana leksička i gramatička sredstva ne sudjeluju u deiktičkim procesima. Naime deikse će u tom, širem smislu izvirati iz pragmatike. Usp. Fillmore, *Deixis and context*, u: Malmkjær-Williams 1998: 27-41.

⁴¹ Pridodajmo i ovu podjelu deiksa: *personalne deikse* (lične zamjenice), *prostorne (spacijalne) deikse*, *vremenske (temporalne) deikse*, *društvene (socijalne) deikse* (npr. tzv. TV – prema francuskome *tu/vous* – zamjenice u mnogim jezicima, pa tako i u hrvatskome, a čija će uporaba ovisiti o društvenim konvencijama), *diskursne deikse* (upućuju na dijelove diskursa). Usp. Cruse 2000: 319-324.

aktualno/trenutno ponašanje; pokaznom se zamjenicom upućuje na situacijski kontekst; egzofora).

S tim ćemo spoznajama razmotriti ponešto modificiran ranije spomenuti primjer:

Preksinoć sam sletjela u Dubrovnik. Bilo je kasno i od Čilipa do Grada uzela sam taksi.

Pitanje koje nam se sada čini neizbježnim jest koliko je uistinu održivo unutartekstno, isključivo »objektivno« određnje kohezije, odnosno – u sljedećem koraku – jesu li *kohezija* i *koherencija* (u smislu kako ih određuju R. de Beaugrande i W. Dressler) dokraja razlučiva svojstva teksta (tj. konstitutivna načela teksta odnosno standardi tekstualnosti).⁴²

Ne samo da (neizrečena) zamjenica *ja* upućuje na govornika, dakle na izvanjezičnu – i *izvantekstnu!* – stvarnost, na situacijski kontekst nego se to *ja* prepoznaje kao *deiktično središte* iskaza: s obzirom na govornika i trenutak njegove komunikacijske aktivnosti određuje se i vrijeme zbivanja radnje o kojoj se govori (dakle *preksinoć*, »u noći prije prošle noći«).⁴³ I ne samo to! Uz već prepoznata sredstva leksičke kohezije (naime uz koreferentne izraze *Dubrovnik / Čilipi / Grad*), smatramo, dužni smo važan komentar! Naime morat će se napokon priznati da takva kohezivna sredstva *sama po sebi*, mimo i izvan znanja i iskustava sudionika komunikacijskoga događaja nisu evidentna. Drugim riječima, kreator će teksta (govornik) po svoj prilici računati sa sposobnošću i spremnošću primatelja poruke (recipijenta) da ih prepozna kao kohezivna sredstva te naposljetku da poruku *prihvati* kao *koherentan* tekst (riječ je dakle o *koherenciji* i *prihvatljivosti* kao konstitutivnim načelima teksta). Konkretno, za osmišljavanje će poruke biti nužno poznavanje i uvažavanje činjenice da se u konavskom mjestu Čilipi danas nalazi dubrovačka zračna luka, a isto tako pretpostavljat će se pristajanje uz povijesno i kulturološki utemeljen koncept *Grada*, tj. Dubrovnika (pisanog upravo tako – velikim početnim slovom), i to sa svim konotacijama koje se u danom kontekstu mogu pretpostaviti/očekivati.

Vjerujemo da razmišljanja poput ovih nude dovoljno argumenata u prilog nužnosti redefiniranja zamisli o tekstnoj usmjerenosti kohezije, ali isto tako i o potrebi relativizacije svakog (recimo: ipak izlišna⁴⁴) pokušaja čvrste i uvijek jednoznačne distinkcije između kohezije i koherencije.

⁴² Istina, i spomenuti autori granicu između dvaju svojstava teksta smatraju nedovoljno čvrstom, pozivaju se, štoviše, na njihovu međuovisnost, posebice ističu poduprtost koherencije kohezijom i sl. (usp. de Beaugrande-Dressler 1981: 48-112).

⁴³ Rečenična će sintaksa, dakako, jednostavno govoriti o priložnoj oznaci vremena, i u tom smislu potpuno se jednako odnositi prema vremenskim odredbama poput s jedne strane *preksinoć*, *jučer* ili *jutros*, a s druge prema odredbi poput *23. kolovoza 2010. godine u 21:45*.

⁴⁴ Ne dovodimo time u pitanje održivost *kohezije* i *koherencije* kao teorijskih koncepta, nego – naprotiv! – želimo naglasiti dodirne točke i pretapanja pojedinih konstitutivnih načela u kompleksnom fenomenu teksta, napose njegove proizvodnje i recepcije.

Naposljetku - zaključno

Složena struktura teksta, kao i zahtjevnost i rafiniranost ljudskih komunikacijskih potreba koje je uvjetuju, nesumnjivo su imale reperkusija na *status* teksta u pojedinim jezikoslovnim školama/pravcima. U rasponu od posvemašnjega ignoriranja, preko djelomična (i/ili rubna) zahvaćanja, do pozicioniranja u središte teorijsko-metodoloških pristupa jeziku/jezičnoj djelatnosti kretala su se filološka/jezikoslovna zanimanja za tekst. Samo naizgled paradoksalno, razmjerno porastu zanimanja jezikoslovaca za *tekst* raslo je i njihovo uvjerenje u nedostatnosti i nemoći sintakse, gramatike i uopće lingvistike pred (novim) predmetom istraživanja. Spoznaje koje su iz toga uslijedile – svakako ohrabrene vrijednim prinosima istraživača različitih teorijskih provenijencija (u prvome redu pragmalingvisti, a potom i filozofa, antropologa, kognitivista, psihologa, sociologa itd.) – dale su zamaha novouspostavljenoj *teoriji teksta* (dakako, ne kao jedinstvena, nego, naprotiv, kao nadređena pojma djelomično različitim teorijskim promišljanjima *teksta* i/ili jezične komunikacije).

Upravo to je bila naša *intencija* (da ostanemo vjerni teorijskom tekstnolingvističkom modelu koji se našao u središtu naše pozornosti): željeli smo naime pokazati što bi mogla ili trebala biti sintaksa/gramatika teksta, što je pak ponudila lingvistika teksta te u kojim se smjerovima razvija teorija teksta. Sintetizirajući navedeno želimo naglasiti kako smatramo da svaki od predstavljenih pristupa ima svoj legitimitet, a – po svojoj prilici – tek udruženi mogu ponuditi odgovor na temeljno pitanje: *što je tekst?*

Na vratimo se – na kraju – našem polazištu: *gramatici!* Iz gramatike je (točnije: iz sintakse) – barem na ovim našim, europskim prostorima – sve krenulo. No, srećom, ne samo da su ograničenja tradicionalne sintakse inicirala razvoj novih teorija nego su, povratno, novim teorijskim prinosima trajno obilježeni (i unaprijeđeni) sintaktički/suprasintaktički opisi jezika (usp. Badurina 2008: 13–16). Napokon, a to smatramo i ponajvećim dobitkom, tekst je (a time i jezična komunikacija) prestao biti u zoni *slijepo pjege* jezikoslovnih istraživanja.

Izbor iz literature

- Anić, Vladimir, 2003, *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb.
- Badurina, Lada, 2004, *Stilistika zamjenica*, Zagrebačka slavistička škola – Zbornik radova 2003, ur. Stipe Botica, FF press, Zagreb, str. 9–23.
- Badurina, Lada, 2008, *Između redaka: Studije o tekstu i diskursu*, Hrvatska sveučilišna naklada – Izdavački centar Rijeka, Rijeka – Zagreb.
- Barić, Eugenija – Lončarić, Mijo – Malić, Dragica – Pavešić, Slavko – Peti, Mirko – Zečević, Vesna – Znika, Marija, 1995, *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb.

- Cruse, Alan, 2000, *Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics*, Oxford University Press, Oxford UK - New York USA.
- Cruse, Alan, 2006, *A Glossary of Semantics and Pragmatics*, Edinburgh University Press.
- Crystal, David, 1992, *An Encyclopedic Dictionary of Language and Languages*, Penguin Books.
- Crystal, David, 1997, *The Cambridge Encyclopedia of Language*, Second edition, Cambridge University Press.
- De Beaugrande, Robert-Alain - Dressler, Wolfgang, 1981, *Introduction to Text Linguistics*, Longman, London UK - New York USA (takoder i na internetskoj adresi http://www.beaugrande.com/introduction_to_text_linguistics.htm, posjet 16. siječnja 2011) [hrvatski prijevod: *Uvod u lingvistiku teksta*, prevela Nikolina Palašić, Disput, Zagreb, 2010]
- De Beaugrande, Robert-Alain, 1992, *The heritage of functional sentence perspective from the standpoint of text linguistics*, *Linguistica Pragensia* 34/1-2, str. 2-26 i 55-86; <http://www.beaugrande.com/LinguisticaPragensia.htm>, posjet 16. siječnja 2011.
- De Beaugrande, Robert-Alain, 1997, *New Foundations for a Science of Text and Discourse*, CT: Ablex; http://www.beaugrande.com/new_foundations_for_a_science.htm, posjet 16. siječnja 2011.
- De Beaugrande, Robert-Alain, 2003, *There's no such thing as syntax - And it's a good thing, too...*, In Honour of Jan Firbas, <http://www.beaugrande.com/FirbasFest.htm>, posjet 16. siječnja 2011.
- Firbas, Jan, 1992, *Functional Sentence Perspective in Written and Spoken Communication*, Cambridge University Press.
- Firbas, Jan, 2003, *Notes on some basic concepts of the theory of FSP: With a response to Robert de Beaugrande*, 2003, In Honour of Jan Firbas, <http://www.beaugrande.com/FirbasFest.htm>, posjet 16. siječnja 2011.
- Glovacki-Bernardi, Zrinjka, 1990, *O tekstu*, Školska knjiga, Zagreb.
- Halliday, M. A. K. - Hasan, Ruqaiya, 1976, *Cohesion in English*, Longman, Pearson Education Limited, Edinburgh Gate, Harlow, UK.
- Halliday, M. A. K., 2002, *Linguistic Studies of Text and Discourse*, edited by Jonathan J. Webster, Volume 2 in the Collected Works of M. A. K. Halliday, Continuum, London - New York.
- Halliday, M. A. K., 2003, *On Language and Linguistics*, edited by Jonathan J. Webster, Volume 3 in the Collected Works of M. A. K. Halliday, Continuum, London - New York.
- Halliday, M. A. K., 2004, *An Introduction to Functional Grammar*, 3rd edition, revised by Christian M. I. M. Matthiessen, Arnold Publishers.
- Ivanetić, Nada, 1995, *Govorni činovi*, Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.

- Ivanetić, Nada, 2003, *Uporabni tekstovi*, Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- Jakobson, Roman, 2008, *O jeziku*, priredile Linda R. Waugh i Monique Monville-Burston, preveo Damjan Lalović, Disput, Zagreb.
- Katičić, Radoslav, 1971, *Jezikoslovni ogledi*, Školska knjiga, Zagreb.
- Katičić, Radoslav, 1986, *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika (Nacrt za gramatiku)*, Jugoslavenska (Hrvatska) akademija znanosti i umjetnosti - Globus, Zagreb.
- Kordić, Snježana, 2002, *Riječi na granici punoznačnosti*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Malmkjær, Kirsten (ur.), 1991, *The Linguistics Encyclopedia*, Routledge, London - New York.
- Malmkjær, Kirsten - Williams, John (ur.), 1998, *Context in Language Learning and Language Understanding*, Cambridge University Press, Cambridge, UK.
- Matthews, Peter H., 2007, *Oxford Concise Dictionary of Linguistics*, Second edition, Oxford University Press.
- Pranjković, Ivo, 1993, *Hrvatska skladnja: Rasprave iz sintakse hrvatskoga standardnog jezika*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Pranjković, Ivo, 1995, *Sintaksa hrvatskoga jezika*, udžbenik za 3. razred gimnazije, Školska knjiga, Zagreb.
- Pranjković, Ivo, 1997, *Iz tipologije konsituativnih iskaza u tekstovima razgovornog stila*, zbornik radova *Tekst i diskurs*, ur. M. Andrijašević i L. Zergollern-Miletić, Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, Zagreb, str. 409-415.
- Pranjković, Ivo, 1998, *Hrvatski jezik 3*, udžbenik za III. razred gimnazije, Školska knjiga, Zagreb.
- Pranjković, Ivo, 2001, *Druga hrvatska skladnja: Sintaktičke rasprave*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Pranjković, Ivo, 2004, *Konjunktori, subjunktori i konektori u hrvatskome standardnom jeziku*, Riječki filološki dani 5, zbornik radova, Filozofski fakultet, Rijeka, str. 457-462.
- Pranjković, Ivo, 2008, *Gramatika govornika i sugovornika*, Vidjeti Ohrid, referati hrvatskih sudionica i sudionika za XIV. Međunarodni slavistički kongres (Ohrid, 10-16. rujna 2008), Hrvatsko filološko društvo - Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, str. 237-252.
- Schiffrin, Deborah - Tannen, Deborah - Hamilton, Heidi E. (ur.), 2001, *The Handbook of Discourse Analysis*, Blackwell Publishing.
- Silić, Josip, 1979, *Od rečenice do teksta: Teorijsko-metodološke napomene*, Umjetnost riječi, god. XXIII, br. 2, str. 79-92.
- Silić, Josip, 1984, *Od rečenice do teksta: Teoretsko-metodološke pretpostavke nadrečeničnog jedinstva*, Sveučilišna naklada »Liber«, Zagreb.

Silić, Josip - Pranjković, Ivo, 2005, *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Školska knjiga, Zagreb.

Silić, Josip, 2006, *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*, Disput, Zagreb.

Velčić, Mirna, 1987, *Uvod u lingvistiku teksta*, Školska knjiga, Zagreb.